

Lars Trägårdh
Barnard Collage
Columbia University, New York

Utopin om den sociala ekonomin

Den svenska idépolitiska debatten har under senare år begåvats med en rad nya begrepp importerade från internationell politik och forskning. I början av 90-talet lanserades "civilsamhället" inom ramen för en polemiskt laddad kritik av det "förstatligade" svenska samhället, senare har det använts som ett mer neutralt begrepp i analysen av en "tredje sektor" separat från marknad och stat, som efter år av statscentrerad forskning äntligen kommit i blickpunkten. Sedan följde "socialt kapital" och "empowerment/egenmakt" – termer som har kommit att florera inom samma politiserade forskningsfält, ofta mot bakgrund av en vilja att kunna synliggöra de brister i välfärdsstaten och den svenska demokratin som man tyckt sig kunna identifiera. Dessa begrepp och dess öde i aktuell svensk debatt och forskning har jag diskuterat på annat plats (Trägårdh, 1999, 2000). Här vill jag preliminärt beröra ett annat begrepp – social ekonomi – som även detta har förts in i debatten utifrån under 90-talet.

Likt "civilsamhället" har "social ekonomi" på samma gång en lång och en kort historia. Den omedelbara anledningen till att begreppet idag diskuteras i Sverige är att det sedan 1989 varit en officiell term inom EU med en speciell enhet inom EU-kommissio-

nen som ansvarar för frågor som definieras som liggande inom ramen för EU:s definition av den sociala ekonomin, det vill säga kooperativa, ömsesidiga bolag, föreningar och stiftelser. Detta har i sin tur lett till en rad försök att introducera och försvenska begreppet. Först ut var en grupp debattörer som stod Kooperativa Institutet (KOOPI) och SSU:s "förnyare" nära. Dessa förknippade tanken om social ekonomi med ökad "egenmakt" i ett försök att från vänster kritisera vad man såg som välfärdsstatsprojektets alltför starka drag av centralism (Eneroth och Olsson, 1993; Olsson, 1994; Mattsson och Grut, 1998). Senare skapades en officiellt sanktionerad arbetsgrupp med hemvist först i inrikesdepartementet och senare i kulturdepartementet vars slutgiltiga förslag till en deskriptiv definition blev denna:

Med social ekonomi avses organiserade verksamheter som primärt har samhällliga ändamål, bygger på demokratiska värderingar och är organisatoriskt fristående från den offentliga sektorn. Dessa sociala och ekonomiska verksamheter bedrivs huvudsakligen i föreningar, kooperativ, stiftelser och liknande sammanslutningar. Verksamheten inom den sociala ekonomin har allmännytta eller medlemsnytta, inte vinstintresse, som främsta drivkraft.

(Regeringskansliet, 1999:10)

Hur har då detta nya begrepp mottagits? Enligt Hans Göran Myrdal, före detta direktör i SAF, handlar det om "flum på hög nivå," ett begrepp inspirerat av dunkla krafter, så kallade "intressenter på vänsterkanten" (Myrdal, 1999). Å andra sidan menar Filip Wijkström, forskare på Handelshögskolan som varit en ledande kraft i försöken att på ett seriöst sätt diskutera begreppets analytiska och politiska potential, att den socialdemokratiska regeringens "politik på området är ett lapptäcke" utan begreppsligt fokus. Wijkström antyder att regeringens ovilja att erkänna och legitimera den tredje sektorn beror på en oförmåga eller rädsla att "ta till sig de förändringar som svept genom västvärlden under de senaste 10-20 åren" (Wijkström, 2000, se även Wijkström, 1999).

Jag ska återkomma till den samtida svenska debatten om termens innebörd, men låt oss redan nu konstatera att viss begrepps-förvirring råder, även om noggranna försök har gjorts att definiera begreppet. Det är heller långt ifrån klart att termen kommer att ha någon framtid som ett centralt politiskt begrepp i Sverige. Detta får framtiden utvisa, men under tiden kan det vara av värde att gå tillbaks i åren och analysera begreppets längre historia, en historia som går tillbaks till det tidiga 1800-talets Frankrike. En dylik övning i idéhistoria är inte bara intressant i sig, utan kan kanske ge oss en bättre förståelse för begreppets teoretiska och politiska potential, samt visa hur det inte på något självklart sätt hör hemma varken hos vänster- eller högerintressenter.

”L’*economie sociale*” och de franska ekonomernas kritik av den klassiska skolan ¹

I början av 1900-talet menade sig den franske sociologen Céléstin Bouglé kunna särskilja tre olika traditioner av ekonomiska tänkandet i Europa: den engelska ”liberala ekonomin”, den tyska ”nationalekonomin” samt den franska ”sociala ekonomin” (Greenfield, 1997:108). Både tyskarna och fransmännen tog avstånd från vad de uppfattade som ett alltför mekanistiskt och fatalistiskt sätt att se på ekonomin, vidare var de kritiska till den atomistiska individualism som låg till grund för den klassiska liberala ekonomiska teorin.

Till viss del hade skillnaderna mellan engelsmän, tyskar och fransmän att göra med olika historiska erfarenheter av relationerna mellan stat, nation, samhälle, individ och ekonomi. Engelsmännen hade under lång tid åtnjutit relativ social fred och politisk stabilitet, och ledande politiska tänkare ödslade lite tid på att oroa sig för samhällets fortbestånd. Varken John Locke eller John Stuart Mill, till exempel, brydde sig om att explicit teoretisera om den sociala kontraktet, utan tog samhället för givet. Tvärtom var det så att de engelska liberalernas främsta bekymmer var det rakt motsatta: hur man kunde garantera individens frihet från samhället (för att inte tala om staten och regeringen). Det är ingen slump

att Rousseau skrev *Du Contrat Social* och Locke *Two Treatises on Government*. Mill var också helt på det klara med att engelska och kontinentala liberaler skilde sig åt på denna avgörande punkt. Han menade att det fanns två stadier i den process han kallade "*the progress of liberty*": den första fasen handlade om att frigöra samhället i stort från förtryckande regeringar, den andra om att frigöra individerna från samhällets tyranni. Och vid den tidpunkt då han skrev *On Liberty* (1859) ansåg han att de kontinentala liberalerna ännu inte nått fram till det andra, högre stadiet, (Mill, 1978:5).

I Tyskland och Frankrike var omständigheterna radikalt annorlunda. I Tyskland dominerade den nationella frågan och såväl politiskt som ekonomiskt liberala tänkare befann sig i ett läge där innan det kunde bli tal om att begränsa statens makt över samhället och ekonomin så måste en dylik nationalstat först konstrueras. Sålunda kom de tyska liberalerna att bli kända som "nationalliberaler" som efter 1848 års misslyckade revolution blev alltmer etatistiska för att till slut nå fram till den historiska kompromiss med Bismarck som ledde till Tysklands enande 1871 under den föga liberala parollen "järn och blod". På det ekonomiska området återfanns den så kallade historiska skolan som i skarp polemik med den engelska skolans abstrakta universalism förfäktade tanken att den fanns en speciell tysk ekonomi, rotad i tysk historia och kultur.

Men även den ledande liberale ekonomen Friedrich List lanserade en radikal kritik av den klassiska skolan som utgick ifrån de svagare nationernas rätt till och behov av protektionism i det inledande utvecklingsskede då den nationella ekonomin var som mest sårbar. För List var alltså nationen en lika central grundenhets som individen även om han i övrigt omfattade den klassiska ekonomiska läran väl nationens överlevnad och styrka säkrats. Han var inte heller någon trångsynt nationalist, utan skymtade i framtiden ett universellt världssamhälle bortom nationalstaten. Inom översiktlig tid måste dock statens roll förbli helt central; utan en stark stat kunde varken nation, samhälle eller (nationell) ekonomi överleva, och utan dessa stod individen naken och sårbar gentemot den

hjärtlösa globala ekonomins krafter (här sammanföll hans analys delvis med en beryktad samtida analytiker – Karl Marx).

I Frankrike var aldrig statens (eller nationens) existens i sig ifrågasatt, tvärtom var ju Frankrike en av Europas äldsta stater vars territoriella integritet framstod som tämligen självklar. Emellertid betydde 1789 års revolution att den sociala frågan kom att dominera den politiska agendan under det följande seklet, om inte ännu längre. Bland liberala (för att inte tala om konservativa) tänkare fanns ständigt närvarande en oro och ängslan över att samhället skulle braka sönder och samman, en ängslan som dessutom kom att fördjupas allteftersom revolution på revolution följde, om än inte av samma dignitet som *le grand revolution*: först 1830, sedan 1848, därefter Pariskommunen 1871. Den sociala katastrofen låg ständigt på lur, tycktes det som, och den fråga som höll *le classe dirigeante* vaken på nätterna var inte frågan om hur individerna kunde befrias från statens och samhällets ok, utan hur man över huvud taget kunde skapa ett bestående, fridsamt och välmående samhälle.

I den ekonomiska och politiska debatten i Frankrike kom detta fokus på den sociala frågan att avspeglas dels i att klassiska republikanska ideal att blandades med och ofta överskuggade de liberala värdena. Med Mill kan man till och med tvivla på om någon "sann", det vill säga angloamerikansk, liberalism någonsin kom att dominera inom den franska liberalismen. Rousseau, snarare än Locke, fällde sin skugga över det offentliga samtalet, och marknaden uppfattades visserligen som både effektiv och mäktig i termer av produktion av materiellt välstånd men av just samma skäl också som en kraft som måste uppvägas av andra, mer kommunitära och etiska värderingar. Och detta krävde i sin tur att antingen Staten eller Samhället spelade en avgörande balanserande roll (och graden av etatism blev omedelbart en avgörande fråga, där franska socialekonomer snart kom att skilja sig åt från både tysk Listianism och fransk *dirigisme* i sin skepsis gentemot Staten med stort S).

Sålunda sökte de franska ekonomerna att gå bortom de förmen-
ta naturlagar som kännetecknade den brittiska politiska ekonomin,
man betonade istället människans fria vilja; ekonomi handlade inte
bara om abstrakt naturvetenskap utan om ett etiskt förankrat pro-
jekt, en *art humaine*. Om engelsmännen kunde kosta på sig att för-
vandlas till *a nation of shopkeepers*, så sökte fransmännen att finna en
kompromiss, att tygla marknaden and den krassa individualismen
genom att det lansera det pedagogiskt-politiska program som kom
att bli känt som *l'économie sociale*.

Ett begrepp med rötter i tidigt 1800-tal

Jan Olsson (1994:30) menar att begreppet "social ekonomi" myn-
tades i början av 1900-talet av Charles Gide. Detta är felaktigt
även om Gide, som vi kommer att se, är en viktig figur i begreppets
idéhistoria. Termen "socialekonomi" dyker upp så tidigt som under
1830-talet i både Frankrike och England. Symptomatiskt nog
använde den franske ekonomen Jean-Baptiste Say detta begrepp
för att identifiera den politiska ekonomins "sociala" dimension,
emedan John Stuart Mill med samma ord syftade på "*the natural
history of society*" (Say, 1840:557; Mill, 1836, citerad i Elwitt,
1986:11). Det är dock först med metallurgen Frédéric Le Play som
l'économie sociale får verkligt fotfäste och en stabil betydelse i
fransk politisk och ekonomisk diskurs.

Upplevelsen av 1830 års revolution samt påföljande erfarenhe-
ter som rådgivare till den ryske gruvmagnaten Prins Demidov
övertygade Le Play om att klasskonflikter obönhörligen måste
följa i spåren av marknadsekonomi och industrialisering. 1856
grundade han så *Le Société d'économie sociale*, en föreningen som från
första början fram till 1900-talets första decennier kom att bidra
med viktiga analyser och empiriska studier av relationerna mellan
arbete och kapital. Till att börja med var *Le Société* dominerat av
industriägare, men mot slutet av seklet hade man funnit själsfrän-
der och medarbetare bland samhällsvetare och politiker från skif-
tande läger.

Le Plays egen vision präglades av en innerlig katolicism kombinerad med paternalism (*patronage*), och i hans tappning kan social ekonomin i viss mening uppfattas som en aspekt på den konservativa katolska socialläran, med dess emfas på naturliga patriarkala och hierarkiska strukturer som grunden för "den sociala freden". Samtidigt var Le Play och hans lärjungar inga naiva antimodernister utan stod i själva verket den ekonomiska liberalismen nära även om de ville, så långt som möjligt, dämpa den moderna marknadsekonomins destruktiva konsekvenser genom att mana företagen till att ta sitt sociala ansvar och arbetarna att acceptera den naturliga ordningen som bestämde förhållandet mellan arbetare och arbetsgivaremästaren. Huvudfienden var snarare socialismen, å den ena sidan, och den starka intervenerande staten, å den andra, och utmärkande för Le Play och andra socialekonomer var att de ansåg att lösningen på den sociala frågan måste utarbetas på samhällslig nivå, på företagen och inom andra frivilliga, från staten fristående sammanslutningar. I denna anda publicerade Le Play ett antal böcker och artiklar vars titlar i sig anger hans centrala teman och begrepp – *La Reforme sociale en France* (1864), *La Paix sociale après le désastre* (1872, skriven efter Pariskommunen – vilken för Le Play var just en katastrof [*désastre*]), *La Question sociale en France* (1879), bland många andra.

Under Le Plays ledning hade doktrinen om den sociala ekonomin i många kretsar kommit att förknippas med en tämligen unken, konservativ katolsk ideologi och den som lyckades föra detta idégoods närmare det politiska mittfältet var Emile Cheysson, en ingenjör som på 1860-talet anslöt sig till Le Plays grupp. (Det bör dock noteras att Le Play i sin ungdom även hade kontakt med Saint-Simonianismen. Elwitt (1986:23) spekulerar i att Le Plays "auktoritära utopism" möjligen kan spåras till denna tidiga influens.) Som den franske socialisten Gustave Rouanet noterade redan 1895, så rensade Cheysson socialekonomin från dess reaktionära extremism och gjorde den därigenom respektabel bland byråkrater och etablerade akademiker och intellektuella.

Cheysson byggde en bro mellan en äldre generation av socialreformister av Le Plays typ och en yngre generation vars politiska och sociala böjelser gick mer åt det socialliberala och solidaristiska hållet. Hans vetenskapliga meriter var dessutom betydande – Joseph Schumpeter räknade honom som en "eminent ekonom" (Schumpeter, 1968:841-842) – och han var aktiv i en rad organisationer som sysslade med olika former av socialt reformarbete: *Alliance d'hygiène social*, *Ligue antialcoolique*, *Société générale de prison*, etc. Alla hans aktiviteter bands ihop av en övertygelse att den nya tidens stora utmaning var att finna en väg att skapa "harmoniska relationer mellan arbete och kapital, att förhindra klasskamper".

Socialekonomins vetenskapliga och politiska legitimitet i den tredje republikens Frankrike hade vidare att göra med dess nära koppling till en framväxande ny vetenskap, nämligen sociologin och dess instrumentella förlängning inom arbetslivet, det sociala ingenjörskapet. Denna koppling var så stark att sociologi och social ekonomi stundtals framstod som snart när synonyma. Sålunda menade Cheysson att det socialekonomiska fältet inkluderade "alla de vetenskaper som tar som sitt ämne studiet av människan i samhället" och ekonomen Charles Gide – till vilken vi strax återkommer – beskrev socialekonomin som "den sociala fredens och välfärdens vetenskap" (Elwitt, 1986:13). Vi kan notera kontinuiteten mellan denna emfas på människans sociala natur och den klassiska republikanska tradition utifrån vilken den typiskt franska kritiken av den atomistiska liberalismen utgick. Ännu viktigare var dock den legitimitet som den moderna sociologin kunde erbjuda.

Med Emile Durkheim och hans tanke om samhällets primat och den "organiska solidariteten" i spetsen, utvecklades under 1800-talets senare hälft en ny vetenskap som tog som sitt uppdrag att befärma den sociala ordning i vilken Kooperation och komplementära relationer kommit att ersätta rå individualism och klasskamp. Enligt Durkheim var just samhället – inte individens frihet – den högsta etiska principen. Därför uppfattade han också arbetsfördelningen, som ju låg till grund för den moderna industriella ekono-

min, som det materiella uttrycket för det ömsesidiga beroende som han uppfattade som både oundvikligt och önskvärt. Kapitalismen – rätt organiserad av den nya tidens socialvetenskapliga experter – handlade sålunda ytterst inte om klasskamp eller den starkes utsugning av den svage, utan om samarbete och solidaritet (Durkheim, 1973).

Cheysson eget bidrag till den vetenskap där social reform, social ekonomi, sociologi och solidarism flöt samman var just termen "socialingenjören". Den kvasifeodala paternalism som Le Play hade förespråkat kunde kanske fungera på små företag där arbetare och mästare hade nära och personliga relationer, men i det framväxande moderna massamhället, med dess politiskt emanciperade arbetare och storindustrier, krävdes andra lösningar. Dels måste arbetarnas rätt till självorganisation erkännas, dels måste experter – det vill säga socialingenjörer – anlitas, specialister som var skolade i sociologins alla konster och som förstod sig på "organiseringen och ledningen av sociala mekanismer" och därför var kapabla till att bygga upp "institutioner vars design är ämnad till att harmonisera arbetarnas intressen med fabriken väl" (Elwitt, 1986:64). Detta teoretiserande utmynnade i en rad praktiska åtgärder, från demonstrationer på temat socialekonomi vid de återkommande världsutställningarna, till uppmuntran av bildandet av icke-socialistiska ("gula") fackföreningar.

Likt Le Play var Cheysson i princip mot statlig inblandning, sålunda menade han symptomatiskt att "vinden som blåser in från Tyskland" – det vill säga de statligt reglerade välfärdsprogram som Bismarck lanserade som ett försök att neutralisera den tyska arbetarrörelsen – "för med sig socialism", med vilken han syftade inte bara på den röda varianten utan även den tyska, så kallade katarsocialismen (Elwitt, 1986:61). Det sociala ingenjörskapet och den sociala ekonomin skulle, skrev han 1889, kunna göra det möjligt att styra framgångsrikt mellan den revolutionära socialismens Scylla och statssocialismens Charybdis (Elwitt, 1986:57). Om borgfreden mellan arbetare och kapital var hans ledstjärna, så var

den fria företagsamhetens oantastbarhet alltid en given utgångspunkt. (Denna anti-etatism innebar dock inte att Cheysson var helt okänslig inför den nationalism som började spela en allt större roll i Europa; ett klasskrig på franska arbetsplatser skulle inte bara vara katastrofal för arbetare och ägare utan även för landet genom att spela i händerna på utländska konkurrenter. Med andra ord, social fred bäddade för nationell solidaritet.)

Om Cheysson lyckades med att göra socialekonomin rumsren genom att ersätta katolsk sociallära med modern, sekulariserad sociologi, förblev doktrinen i hans tappning ytterst en form av paternalism; bakom talet om solidaritet och social fred dolde sig en oförändrad maktstruktur. Det visade sig emellertid snart att en rent paternalistisk socialreformism stod sig slätt mot de faktiska konflikter mellan arbete och kapital som kom att känneteckna 1900-talet sista decennium då strejk följde på strejk. Istället sökte företagare, sociologer och socialekonomer efter mer radikala sätt att komma till tals med klasskampen vilket ledde till långtgående experiment med vinstdelning och kooperativa former av företagande: om klasskampen var en oundviklig följd av det kapitalistiska företagets organisering, och om man förkastade socialismen som en lösning på problemet, ja då återstod bara att göra arbetarna till (med) kapitalister.

En av pionjärerna var Edme-Jacques Leclaire, son till en fattig skomakare, vars experiment med vinstdelning kom att inspirera många andra, bland annat den inflytelserika socialekonomen Charles Robert som historikern Sanford Elwitt har kallat "vinstdelningens apostel". Leclaire hade rötter i den utopiska socialismen som existerade innan 1848 och marxismens intåg på scenen, en socialism som såg lösningen på kapitalismens problem inte i dess totala förgörelse utan i dess utvidgning. Sålunda hoppades Leclaire kunna lägga grunden för producentkooperativ där utvalda arbetare kunde forma ledningsråd tillsammans med den vanliga arbetsledningen.

Principen var att istället för att utarma de rika, skulle man berika de fattiga. Leclaire fick stöd från ledande lärjungar till Saint-Simon – Olinde Rodrigues och Michel Chevalier bland andra – men han skilde sig från dessa utopiska socialister genom att resolut bejaka det privata företagets roll gentemot statens anspråk. Vinstdelningen skulle, menade han, kunna eliminera behovet av en politisk lösning på den ”sociala frågan”, arbetarens blå skjorta skulle kunna ersättas av kostymen allteftersom arbetaren förvandlades till kapitalist. Med andra ord, Leclaire och hans gelikar var snarare att betrakta som *utopiska kapitalister* än som utopiska socialister.

Vinstdelningen som ideologisk grundbult kom att bli central för det sena 1800-talets socialekonomer och Charles Robert, som skrev en biografi om Leclaire, kom härvidlag att spela en central roll (Robert, 1878). Robert tog på 1860-talet del i Le Plays grupp, Société d'études d'économie sociale, och han påbörjade sedan en lång tids samarbete med Cheysson i samband med förberedelserna för världsutställningen i Paris 1867, ett samarbete som varade till Roberts död 1899. Under denna tid kom ett stort antal försök med vinstdelning att äga rum, speciellt under det decennium som följde en annan utställning i Paris år 1889 då gruppen för social ekonomi organiserade en särskild avdelning på temat vinstdelning, med såväl italienska, tyska, engelska och franska deltagare. Det har beräknats att det år 1891 existerade i Frankrike ett åttiofem företag som hängav sig åt någon form av vinstdelning, ett antal som växte till 120 under decenniet som följde (Elwitt, 1986:104).

En förening skapades för att befrämja den nya ideologin vars syfte var både politiskt och rent ekonomiskt – le Société des participations aux bénéfices – vilken bland sina medlemmar kunde räkna ett stort antal ledande franska företagare, politiker och samhällsvetare. I sin tidskrift från 1898 gav föreningen uttryck för sina långtgående visioner. Vinstdelningen skulle ”binda arbetarna till sina företag i en anda av solidaritet”, och i framtiden skymtade man en korporativ utopi där ingen var löneslav utan alla var jämlika: ”en arbetarnas gemenskap där vinstdelning kommer att ersätta lönesystemet.”

Socialekonomins glansperiod i Frankrike sammanföll med höjdpunkten på den politiska strömning som gick under namnet solidarismen. Tankefiguren solidarité dök först upp i propagandaskrifter författade av 1840-talets utopiska socialister och kristna kiliastet i vilka föreställningar om en gudomligt inspirerad gemenskap blandades med eskatologiska visioner av en "social republik" baserad på kooperativa associationer. Efter den andra – den "sociala och demokratiska" – republikens sammanbrott 1850 kom tanken om solidaritet gradvis att övertas av mer realpolitiskt orienterade tänkare som gjorde den till en central beståndsdel i en borgerlig, socialliberal ideologi som sökte efter tredje väg mellan marknadsfientlig socialism och ohämmad kapitalism.

Solidarismen är idag främst förknippad med av tredje republikens stora statsmän, Léon Bourgeois, vars verk från 1896, *De la solidarité*, utgör något av solidarismens grundmanifest. Bourgeois tillhörde vänsterradikalernas parti, ett borgerlig vänsterparti, och figurerade på en rad regeringsposter under 90-talet (premiärminister 1895-96). Liket de socialekonomiska tänkarna, förespråkade Bourgeois en politik som anslöt sig till den organiska samhällsupfattningen typisk för den Durkheimska sociologin, samtidigt som han månade om individernas och företagens frihet visavi staten. I en tid som kännetecknades av en växande marxistiskt inspirerad arbetarerörelse, å ena sidan, och en framväxande modern demokrati, å den andra, var solidaristerna även måna om att tävla direkt med socialisterna om arbetarnas gunst och röster. Sålunda kunde Bourgeois ibland ikläda sig skruden av ett slags frihetlig "socialist" samtidigt som han polemiserade mot den kollektivistiska och etatistiska "kommunismen":

Min socialism syftar mot förverkligandet av de omständigheter som gör det möjligt för individen, varje individ, att utveckla sig till fullo, att förverkliga sin totala potential vad det gäller energi och talang, att nå fram till verklig frihet. Jag är av denna anledning en absolut motståndare till kollektivism, till en kommunism som åberopar statens makt och ofrånkomligen leder till frihetens tillintetgörande.

Individens ägorätt tycks mig utgöra frihetens grundval (...) och därför är befrämjandet av ett mer spritt individuellt ägande, inte dess undertryckande, mitt mål, och mitt föreställning om det sociala idealförhållandet är det där varje person kan ernå privat egendom i en rättvis omfattning.

(Bourgeois, citerad i Elwitt, 1986:183).

Vägen fram mot detta mål ledde via kooperation och självhjälp, och här fann solidaristerna att de hade mycket gemensamt med den sociala ekonomins förespråkare och de olika associationer som växt fram för att befrämja och förverkliga de socialekonomiska idéerna. En ledande sådan föreningen under 90-talet var *Ligue nationale de la prévoyance et de la mutualité*, en sammanslutning som bland sina medlemmar kunde räkna många ledande socialliberala personligheter. Dess mål var att gynna alla institutioner, föreningar och organisationer som befordrade framsynthet (*prévoyance*) hos arbetarna i synnerhet och förverkligandet av den sociala ekonomin i allmänhet: kooperativ, sparkassor, försäkringskassor.

Här stötte den sociala ekonomins anhängare ihop med konkurrerande krafter, i synnerhet vad det gällde producentkooperativen. Såväl konsument- som producentkooperativ hade en lång historia i Frankrike. Ofta var de knutna till antikapitalistiska idéströmningar och under 1800-talets sista decennium var den kooperativa tanken stark bland frihetliga, icke-marxistiska, anarko-syndikalistiska fraktioner inom den franska arbetarrörelsen. (Allmänt sett var den frihetliga socialismen mycket starkare i södra Europa än i Tyskland och Skandinavien där statssocialismen var förhärskande till en överväldigande grad.) Som vi redan sett med vinstdelningsidén var svaret från de radikala borgerliga kretsarna att erbjuda en vision av utopisk kapitalism; genom att vara med att forma kooperativ kunde varje människa bli kapitalist. Sålunda introducerades 1899 ett lagförslag i det franska parlamentet om att legalisera fackföreningsledda producentkooperativ med det uttalade syftet att tända en moteld avsedd att stävja anarkosyndikalisterna som redan hade organiserat ett flertal sådana kooperativ. Lagförslagets

sponsor, den framstående politikern René Waldeck-Rousseau, ville "indoktrinera arbetarna med borgerliga dygder" och i slutändan "förvandla proletärer till kapitalister" (Elwitt, 1986:202).

Samtidigt värdjade solidarismens förespråkare inte enbart till den individuella äganderättens helighet utan minst lika mycket till solidariteten som ett ideal i sig. Att organisera sig kollektivt behövde inte vara ett socialistiskt monopol, hette det, utan frivilliga föreningar kunde uppfattas som "solidaritet bland individer" som på detta sätt sökte skydd mot både marknadens vilda krafter och statens klåfingrighet. Den ledande figuren som i den sociala ekonomins och solidarismens namn med lidelse skrev och talade för kooperationerna i denna anda var ekonomen Charles Gide.

Charles Gide, social ekonomi och Kooperationen

Enligt Gide var just de kooperativa associationerna den högsta formen av solidaritet bland den sociala ekonomins alla institutioner. Gide såg framför sig "en helt ny form av kollektivism," och i motsats till många andra socialekonomer gick hans vision bortom den antisocialistiska paternalismen. Kooperation var för honom mer än en formel för att rädda kapitalister från det kommunistiska spöket; han var kritisk mot experiment vars syfte enbart var social kontroll och som startades med initiativ från borgare snarare än från arbetarna själva. Han var med andra ord radikal sett ur den vänsterliberala borgerlighetens perspektiv, och han dolde inte heller sina sympatier för sina föregångare bland de utopiska socialisterna, framför allt Fourier som han kallade en "sann profet" (Elwitt, 1986:196, se även Monthoux, 1983). Likt andra socialliberaler ville han bemöta socialisterna där de var som starkast och hans förkärlek för slogans som "proletariatets frigörelse" fick en hel del ögonbryn att resa sig i borgerliga kretsar.

Men att reducera Gide till en sentida utopisk socialist vore fel. Dels trodde han, likt sina själsfränder bland solidarister och socialekonomer, på både enskild egendom och vinstprincipen. (Den senare kallade han "all social aktivitets motor".) Fourier acceptera-

de visserligen även han den personliga äganderätten, men detta är ju inte vad vi först och främst kommer ihåg phalanstärernas skapare för. Gide tunnade ut Fouriers extravaganta visioner av drifternas centrala roll genom betona tanken på social harmoni, vad Gide kallades Fouriers "hälsosamma socialism". Fouriers radikala anarkism, hans entusiasm för personlig frigörelse och hans idéer om "passionerna" lämnade Gide därhän med modesta referenser till att sådan "galenskap" kunde ju inte "vi kristna förnuftiga människor tolerera" (Monthoux, 1983:324).

De utopiska socialisterna var besatta av en vilja att överbrygga den moderna människans alienation från arbetet och livet genom att söka efter vägar att harmonisera kärleken och arbetet; social-ekonomerna, å andra sidan, lämnade frågorna om kärlek, passion och alienation vid sidan, och koncentrerade sig på den mer handfasta konflikten mellan arbete och kapital, hela tiden fast rotade i de borgerliga de dygdernas imperativ. Här handlade det om arbete och disciplin, inte om den fria kärleken.

Socialekonomernas ansträngning omfattade även andra, mer kulturella och bildningsorienterade projekt. Dessa tog formen av *sociétés de secours mutuels*, "ömsesidiga" associationer med olika ändamål: sparbanks, kreditbanks, konsumtionskooperativ, och så kallade *cercles populaire*, klubbar för arbetare med sociala och bildande syften. En inspirationskälla var tysken Hermann Schultz-Delitzsch, demokrat och veteran från 1848, som i sin tur var influerad av Proudhon. Schultz-Delitzsch använde sig av parollen om solidaritet och kallade sig "socialist", men han delade även de franska solidaristernas antipati mot socialisternas antikapitalism. Han grundade år 1865 vad som kom att bli en rörelse som 35 år senare kunde stoltsera med över 900 kreditkooperativ med såväl arbetare som småföretagare som målgrupper.

Bland de utbildningsinriktade associationerna inom den franska sociala ekonomin kan nämnas de så kallade *universités populaires*, av sina anhängare ibland liknade vid "demokratins katedraler", ämnade att ingjuta ett demokratiskt och republikanskt sinnelag

hos arbetarna. Rörelsens ledare sades vara måna om vidhålla opolitisk linje, varken socialistiskt eller ickesocialistiskt, varken klerikal eller antiklerikal. Men tanken om att befrämja "medborgarskapstanken" var icke desto mindre förankrad i en borgerlig, socialreformistisk ideologi.

Sammanfattningsvis kan man så säga att den franska socialekonomiska idéströmningen som den utvecklades under 1800-talet och inpå det följande seklet rymde en intressant politisk spänning mellan en katolsk och konservativ höger, en solidaristisk och socialliberal center, och en vänster som vätte åt det utopiskt socialistiska och kanske även anarkosyndikalistiska hållet. Gemensamma nämnare var en utpräglad antietatism på det ekonomiska området, även om solidarismen innehöll krav på grundläggande rättigheter till utbildning, arbete och socialförsäkringar samt ett svärmeri för vad jag kallat en "utopisk kapitalism" med rötter i den förmarxistiska, utopiska socialismen, med kooperativ och ömsesidighet som grundläggande principer.

Slutsatser, funderingar och framåtblickar

Att begreppet social ekonomi idag av de allra flesta svenskar uppfattas som främmande och obekant torde vara oomstritt. Intressant nog har det inte alltid varit så. Tittar vi tillbaks och slår lite på måfå i *Nordisk familjebok* ("uggleupplagan") så upptäcker vi snart att termen var ganska vanlig under det tidiga 1900-talet. Ordet i sig ges två definitioner: dels "detsamma som nationalekonomi", en tolkning som med tiden blir dominerande och föregriper begreppets senare utdöende allteftersom nationalekonomi blir det "vinnande" begreppet, dels som den vetenskap som behandlar "produktionens och fördelningens samhälleliga organisation för uppnående af största möjliga summa allmänt väl", en definition som rimmar väl med vår analys av den fransk socialekonomin. Det samma gäller en tredje, underordnad definition, nämligen "socialpolitik". Ordet används vidare med självklarhet i många andra artiklar. Le Play beskrivs till exempel som "metallurg och socialekonom" och i just

denna artikel framgår det dessutom klart att författaren är medveten om skillnaden mellan nationalekonomer, socialekonomer och den "ekonomiska liberala skolan" (det vill säga, den brittiska politiska ekonomin); i artikeln om saint-simonianismen talas om dess "socalekonomiska och mystiskt religiösa innehåll", och slår man på anarkisten Kropotkin kan man läsa om hans "viktigaste social-ekonomiska skrifter, hvori han utvecklar sina anarkistiska teorier" (bland annat *Inbördes hjälp* från 1902). Termen dyker även upp i en rad böcker utgivna på KFs bokförlag, bland annat den kände ekonomen Gustav Cassels stora verk, *Teoretisk socialekonomi* (1934).

Detta kan man kanske avfärda som intressant men irrelevant kurios. Av större betydelse är att hela det socialekonomiska tanke sättet känns tämligen främmande i ett svenska kulturellt och historiskt perspektiv. I Frankrike, varifrån begreppet idag förts in i EU-diskursen, kan man dock peka på en hel del kontinuitet. Det finns inom den franska vänstern djupa och långvariga spänningar mellan anhängarna till en etatistisk *dirigisme* och de som förespråkar en politik som ger större utrymme för decentralism och samhällliga lösningar. Som jag tidigare nämnt var den franska arbetarrörelsen alltid mer berikad av fraktioner med anarkosyndikalistiska böjelser, och det finns idag ännu en betydande och livaktig tradition med produktionskooperativ i såväl Frankrike, Italien och Spanien. På det politiska nivån kan under senare tid Michel Rocard framhållas som en representant för vad som i Frankrike har kommit att kallas den "andra vänstern", i motsats till den etatistiska vänsterns som leddes av Mitterand. Ur ett annat perspektiv kan man uppfatta dagens skarpa franska kritik av "marknaden" och "globaliseringen" som moderna uttryck för de gamla franska socialekonomernas kritik av den angloamerikanska skolans marknadsfatalism och överdrivna individualism.

I Sverige har däremot den statssocialistiska vänstern som bekant varit helt dominerande. Saltsjöbadsavtalen handlade om att vänstern gav upp alla tankar på konkret ekonomisk demokrati – utopisk socialism/kapitalism – mot att de fick fria händer att på

statlig nivå bedriva fördelningspolitik. Socialdemokraternas miss-tänksamhet mot civilsamhället och den sociala ekonomin förblir kompakt än idag. Det är härvidlag symptomatiskt att idén om den sociala ekonomin introducerades av och fortsatt huvudsakligen stöds av KOOPI, diverse aktörer inom den "nya Kooperationen" samt en liten, frihetlig falang inom vänstern. Å andra sidan kan man kanske förnimma att den så kallade nya ekonomin har kommit att skapa en grogrund för nygamla experiment med deltagande och delaktighet i den utopiska kapitalismens anda. Vi kan peka på olika experiment med aktieoptioner, vinstdelning, *outsourcing* av tjänster till medarbetarägda företag som tillhandahåller tjänster som tidigare utfördes av anställd personal, etc. Det allt större folkliga aktieinnehavet är ännu en aspekt.

Man kan kanske även spekulera i att nationalstatens relativa försvagning och den nya individualismen skapat nytt utrymme för samhällliga snarare än statliga lösningar på allehanda sociala problem. Att lägga ut socialtjänsten på entreprenad tycks till exempel vara en attraktiv strategi såväl i Sverige som inom EU, och har även blivit en uttalad del av den (nya) sociala ekonomins förmenta arbetsområde. I Sverige har till exempel Moderaterna tillsatt en "arbetsgrupp mot social segregation och utanförskap" som 1999 presenterade en rapport i denna anda (Rojas, 1999; se även Regeringskansliet, 1999:10).

I detta sammanhang är vinstprincipens öde intressant. I det svenska samtalet (men även i debatten inom EU) tycks det som om tendensen för ögonblicket är att uppfatta vinstintresset som antite-tiskt till den sociala ekonomins etiska grundsyn. Detta står i kontrast till den historiska franska socialekonomin, inom ramen för vilken vinstintresset var "all social aktivitets motor", för att tala med Charles Gide. En diskussion om vinstintresset finns i svensk debatt om den sociala ekonomin (se till exempel Regeringskansliet, 1999:91-92; samt Karlsson, 1999), och frågan är viktig. Ytterst handlar det om huruvida den sociala ekonomin ska beteckna en sektor som städar upp i marginalerna där marknad och stat miss-

lyckats, eller om vi ska återknyta till de långt mer utopiska ambitionerna som kännetecknade 1800-talets socialekonomer, men att diskutera detta mer grundligt kräver mer utrymme än vad jag har tillgång till här och nu.

Referenser

- Cassel, Gustav (1934) *Teoretisk socialekonomi*. Stockholm: KF:s bokförlag.
- Durkheim, Emile (1973) *De la Division du travail social*. Paris.
- Elwitt, Sanford (1986) *The Third Republic Defended*. Baton Rouge and London: Louisiana State University Press.
- Eneroth, Tomas och Jan Olsson (1993) *Egenmakt och social ekonomi*. Stockholm: SSU och KOOPI.
- Greenfield, Jennifer Ann (1997) *Construing the Social Economy: The Reception of Free-Market Liberalism in France 1840-1890*, opublicerad avhandling: Columbia University.
- Karlsson, Magnus (1999) "Social ekonomi: vad är det och vad är det värt?", konferens-paper presenterat vid nordisk forskningskonferens "Social Ekonomi och Civilt Samhälle", Stockholm, 20-22 oktober.
- Mattsson, Elisabeth och Katarina Grut (1998) *Social ekonomi: om kraften hos alla människor*. Stockholm: Utbildningsförlaget Brevskolan.
- Mill John Stuart (1836) "On the Definition of Political Economy and on the Method of Philosophical Investigation in That Science", London and Westminster Review, vol XXVI, 1-29. Citerad i Elwitt, Sanford (1986) *The Third Republic Defended*, s11.
- Mill, John Stuart (1859 / 1978) *On Liberty*. Indianapolis: Hackett.
- Monthoux, Pierre Guillet de (1983) *Läran om företaget*. Stockholm: Nordstedts.
- Myrdal, Hans Göran (1999) "Den sociala ekonomin: flum på hög nivå", Svenska Dagbladet, 9 mars.
- Olsson, Jan (1994) *Den sociala ekonomin: Medborgarna, Sverige, Europa*. Stockholm: Carlsson.
- Regeringskansliet (1999) "Social ekonomi: en tredje sektor för välfärd, demokrati och tillväxt?", sid 10. *Rapport från en arbetsgrupp*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Robert, Charles (1878) *Biographie d'un homme utile*. Paris.
- Rojas, Mauricio (1999) "Förnyelse och medborgarmakt", Stämmohandlingar till partistämman, band 1.
- Say, Jean-Baptiste (1840) *Cours complète d'économie politique*, vol 2:557.
- Schumpeter, Joseph A. (1968) *History of Economic Analysis*, sid 841-42. New York.
- Trägårdh, Lars (1999) "Det civila samhället som analytiskt begrepp och politiskt slogan" i SOU 1999:84, Erik Amnå (red), *Civilsamhället*, Stockholm.

- Trägårdh, Lars (2000) *Empowerment och egenmakt*. Stockholm: Timbro.
- Wijkström, Filip (1999) "Debatten om den sociala ekonomin", i Kooperationsforskning i Norden i slutet av 1990-talet. Rapport från en forskningskonferens i Göteborg 28 januari 1999, Stockholm: Föreningen Kooperativa Studier.
- Wijkström, Filip (2000) "Politik är att vilja ... inte att vela", Social ekonomi, vol 2, nr 1, sid 4.

Slutnot

1. I analysen av den franska socialekonomiska skolan har jag utnyttjat en rad källor, men främst har jag förlitat mig på två texter, Greenfield (1997) och Elwitt (1986).

